

Rebeka Mesarić Žabčić, Magdalena Vrbanec

Iseljenice/povratnice u 21. stoljeću – percepcija povratka u Hrvatsku

U radu se analiziraju migracijska iskustva petero iseljenica/povratnica iz različitih hrvatskih regija, koje su tijekom migracijskog procesa istovremeno kroz individualnu, obiteljsku, ali i kroz prizmu društvene razine bile uključene u proces vanjske migracije po uzoru na teoriju društvenih mreža po kojoj migranti koriste zajedničke mreže interesa koje nadilaze državne granice. U radu će se prikazati kako pripremljenost za povratak ne ovisi samo o namjeri i želji za povratkom u zemlju porijekla već i o stvarnoj i aktualnoj spremnosti pojedinca. Također stupanj pripremljenosti povratka osim vlastitih migracijskih iskustava ovisi i o percipiranju institucijskih, političkih i gospodarskih kretanja u zemlji porijekla. Pozitivan razvoj za domovinu dogodit će se tek kada se povratak realizira u trenutku koji je optimalan za povratak pojedinca. Metodom usmenog kazivanja potvrđuje se teza kako visoki stupanj pripravnosti uvjetuje optimalan povratak.

Ključne riječi: iseljavanje, vanjska migracija, povratne migracije, povratnice, poduzetništvo.

Female Migrants/Returnees in the 21st Century – The Perception of Returning to Croatia

This paper is based on the migration experience of five female migrants/returnees from different Croatian regions. During their migration process they were at the same time on the individual, family and social level involved in the process of migration as in model of social network theory. According to this theory migrants use common networks of interests that span over national borders. The paper will show how preparedness for return depends not only on the intention and desire to return to their country of origin, but depends on the individuals current and actual readiness. Except migration experiences, the degree of readiness to return also depends on the migrants perception of institutional, political and economic trends in the country of origin. A positive impact on the homeland will occur only when the return is realized in the moment that is optimal for the individuals return. By using the oral history method, the hypothesis that a high degree of readiness determines the optimal return is confirmed.

Keywords: emigration, external migration, return migration, female returnees, entrepreneurship.

Correspondence address: Rebeka Mesarić Žabčić, Institut za migracije i narodnosti / Institute for Migration and Ethnic Studies, Trg S. Radića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska, e-mail: rebeka.mesaric@imin.hr; Magdalena Vrbanec, Društvo osoba s tjelesnim invaliditetom Međimurske županije, Ul. dr. Ante Starčevića 1, 40000 Čakovec, Hrvatska, e-mail: meganvrbanec@gmail.com.

Ženske migrantke/povratnice v 21. stoletju – percepcija vračanja v Hrvaško

Izraz povratne migracije se ponavadi nanaša na migracijski proces, v katerem se ljudje po daljšem obdobju življenja v tujini odločijo za vrnitev v domovino. Ta članek temelji na izseljenski izkušnji petih ženskih migrantk/povratnic iz različnih predelov Hrvaške. Med migracijskim procesom so bile na individualni, družinski in družbeni ravni vpletene v proces migracije kot model teorije družbene mreže. Po tej teoriji izseljenci – da bi si zagotovili ustrezne pogoje za vrnitev – uporabljajo skupne interesne mreže, ki segajo onkraj nacionalnih meja. Članek na osnovi teh primerov opisuje, kako pripravljenost za vrnitev ne zavisi samo od namena in želje po vrnitvi v domovino, ampak predvsem od trenutne in dejanske posameznikove pripravljenosti. Ta zavisi tudi od njegove percepcije institucionalnih, političnih in ekonomskih razmer v domovini. Izseljenčev povratek bo v domovini naletel na pozitiven odziv le, če bo do njega prišlo v optimalnem trenutku. Ob uporabi zgodovinske metode ustnega pripovedovanja migracijske zgodbe ženskih migrantk/povratnic potrjujejo hipotezo, da je za optimalen povratek nujna visoka stopnja pripravljenosti.

Ključne besede: izseljenstvo, zunanje migracije, povratne migracije, ženske povratnice, podjetništvo.

1. Iseljeništvu i povratništvo Hrvatske u novijoj povijesti

Proces iseljavanja hrvatskoga stanovništva s određenim oscilacijama kontinuirano traje od sredine druge polovine 19. stoljeća, ponajviše zbog ekonomskih, političkih i sigurnosnih razloga. U prvom masovnom valu iseljavanja od 1880-ih pa sve do Prvoga svjetskoga rata primarno odredište migranata bile su Sjedinjene Američke Države, a u međuratnom razdoblju zemlje Južne Amerike, Australija, Novi Zeland i Kanada (Čizmić i dr. 2005, 12, 14–15, Mesarić Žabčić 2012, 207–213). Nakon Drugoga svjetskoga rata iseljavanje hrvatskoga stanovništva usmjerilo se prema europskim zemljama, posebice od 1960-ih godina kada stanovništvo masovno odlazi na rad u inozemstvo te 1990-ih tijekom Domovinskog rata.

Proces iseljavanja uvijek je bio praćen, iako u manjem omjeru, povratnim kretanjima stanovništva. Dok su raniji, uglavnom prekomorski valovi iseljavanja iz Hrvatske imali trajniji karakter, suvremeniji migracijski valovi druge polovine 20. stoljeća, primarno usmjereni u zapadnoeuropske zemlje, rezultirali su većim brojem povratnika (Peračковиć 2006, 482). Više je razloga tome: relativna geografska blizina zemlje porijekla i zemlje rada, rotacijska politika zapošljavanja radnika u inozemstvu, državne mjere za stimuliranje povratka, uvjerenost u privremeni karakter radne migracije, održavanje transnacionalnih veza s domovinom, razvoj prometne i komunikacijske tehnologije. Domovinski rat u Hrvatskoj

početkom 1990-ih godina potaknuo je novo iseljavanje stanovništva, ali zbog stroge imigracijske politike zapadnoeuropskih zemalja većina je bila primorana na povratak (Čapo & Jurčević 2014, 18).

Hrvatska ne raspolaže preciznim statističkim podacima o povratnim migracijama pa tako ni pouzdanim podacima o broju povratnika nakon uspostave državne samostalnosti. Jedna od relevantnih procjena je ona bivšeg Ministarstva useljeničtva prema kojem je tijekom 1990-ih godina povratak u Hrvatsku ostvarilo oko 40.000 iseljenika (Cetinić 2000 prema Čapo & Jurčević 2014, 19). Prema *Popisu stanovništva iz 2001. godine*, s rada u inozemstvu u RH, neovisno o trenutku povratka, vratilo se 111.352 povratnika, najviše iz Njemačke (75.187), Austrije (9.173) i Švicarske (6.076).

Nakon Drugoga svjetskoga rata sve do početka 1960-ih godina zbog ztvorenosti jugoslavenske granice svako iseljavanje bez odobrenja vlasti smatrano je ilegalnim. Zbog ekonomskih i političkih razloga Jugoslavija je u prvoj polovini 1960-ih godina otvorila svoje državne granice te amnestirala prijašnje ilegalne emigrante, što je građanima omogućilo legalno iseljavanje prema razvijenijim državama. U poratnom razdoblju zapadnoeuropske zemlje doživjele su snažan gospodarski rast koji je tijekom 1950-ih godina premašio domaće resurse radne snage. Rješenje se pronašlo uvođenjem politike zapošljavanja radnika iz manje razvijenih zemalja prema modelu privremene i cirkulirajuće radne migracije (Nejašmić 2005, 146). Njezinu suštinu činio je rad na određeno vrijeme, uz kratkoročan radni ugovor i ograničena radna prava što je, uz izdavanje privremenih boravišnih dozvola, strane radnike trebalo potaknuti na brz povratak kući (Nejašmić 2005, 146). Najmasovniji odlazak na privremeni rad u inozemstvo, kako je radna migracija u Jugoslaviji službeno prozvana, zabilježen je na razmeđu 1960-ih i 1970-ih godina. Hrvatski radnici brzo su se i masovno uključili u aktualne tokove radne migracije, a njihovo glavno odredište postala je Savezna Republika Njemačka koja je od europskih zemalja prednjačila po broju strane radne snage (Heršak 1993, 282–283). U njoj se razvio pojam *Gastarbeiter* (gostujući radnik) kojim se definirao status stranih radnika kao dobrodošle radne snage od koje se očekuje naporan rad i odlazak kada više ne bude potrebna rastućem gospodarstvu razvijenih zemalja (Novinščak 2012, 3).

Da se radi o privremenoj migraciji radne snage koja će se vratiti u domovinu jednom kad nestane potrebe za njenim radom, vjerovala su i propagirale kako zemlje primitka, tako i zemlje slanja. Njihovo mišljenje dijelila je i većina radnika koja se nadala dobroj zaradi tijekom kratkotrajne radne migracije. U početku je model privremenih, cirkulirajućih migracija funkcionirao jer se pored intenzivne imigracije stranih radnika u razvijene europske zemlje odvijao i njihov povratak u domovinu (Nejašmić 2005, 146). Budući da u kratkom roku radnici nisu uspjeli dovoljno uštedjeti, a poslodavcima nije odgovaralo stalno obučavanje nove radne snage, omogućeno je stjecanje petogodišnje radne dozvole što je imalo za posljedicu destimulaciju povratka te mogućnost spajanja obitelji i druge oblike

lančane migracije (Mesić 2002, 102). Nakon što je tih ranih 1970-ih godina za-
pošljavanje migrantskih radnika u razvijenim zapadnoeuropskim zemljama
doseglo vrhunac, uslijedila je 1973. godine naftna i gospodarska kriza što je
posljedično zaustavilo regrutaciju nove strane radne snage. U tom početnom
razdoblju značajno je smanjena imigracija te su pojačani povratnički valovi
radnika u zemlje porijekla. Iako je imigracija postala ograničena i striktna, broj
imigrantske populacije postepeno se povećavao uslijed spajanja obitelji stranih
radnika u zemlji rada (Mesić 1988, 372, Mesarić Žabčić & Njegač 2008, 127–
145). Tijekom 1980-ih godina vanjska migracija Hrvatske nastavljena je, iako u
znatno manjem opsegu zbog ograničenog dotoka radne snage u većini razvijenih
europskih zemalja. Protokom vremena privremeni boravak migranata u ino-
zemstvu pretvorio se u imigraciju, a status privremene radne snage zamijenilo je
pravo na trajan boravak u zemlji useljenja (Novinšćak 2012, 4).

Plan hrvatskih ekonomskih migranata o kratkotrajnoj migraciji i brzoj zaradi
ubrzo se pokazao nerealnim pa se boravak u inozemstvu produžio, a povratak na
neko vrijeme odgodio. U ranoj fazi ekonomske migracije odgodu su često moti-
virali materijalni razlozi, a potom obiteljske prilike, životne okolnosti te društve-
no-gospodarsko stanje i mogućnosti u domovini i zemlji rada (Čapo 2014, 285–
286). S vremenom, kako se povratak opetovano odgađao, privremeni karakter
radnih migracija pokazao se iluzijom za mnoge migrante (Novinšćak 2012, 4).
Oni su ipak manje-više nastavili promišljati i/ili pripremati svoj konačan povratak
te svojim aktivnostima održavati višestruke veze i odnose s domovinom. U
skladu s namjerom i planiranjem povratka strukturirao se i njihov individualni
i obiteljski život.

Dugo vremena smatralo se da je povratak u domovinu prirodni završetak
radne migracije (Novinšćak 2012, 1, Nejašmić 1981 prema Peračković 2006,
478). Da će u bližoj ili daljoj budućnosti realizirati povratak, bila je uvjerena i
većina radnih migranata (Dustmann i dr. 1996, 240). Umjesto toga, unatoč svim na-
porima i odricanjima, prva generacija hrvatskih ekonomskih migranata deset-
ljećima je odgađala povratak. Ušavši u posljednju fazu svog radno aktivnog života,
većina zaključuje da je razumno završiti svoj dugogodišnji radni ciklus u zemlji
primitka te se vratiti u domovinu nakon umirovljenja. Iako je dio njih nakon ulaska
u mirovinu ostvario potpun povratak, kakav su predviđali i pripremali tijekom
svog radnog vijeka, sve je više onih koji se odlučuju za djelomičan povratak uz
nastavak transnacionalnog načina života kakvog su ranije prakticirali, provodeći
dio godine u inozemstvu, a dio u domovini (Čapo Žmegač 2005, 267–268). U
skladu s navedenim, povratak u smislu jednosmjernog i definitivnog nastanjanja
zemlje porijekla pojmovno ne odgovara migracijskom kretanju dijela hrvatskih
ekonomskih migranata koji su nakon prividnog povratka nastavili cirkulirati u
transnacionalnom prostoru (Čapo 2014, 288).

Prema suvremenim migracijskim teorijama povratak je samo jedan, poten-
cijalno reverzibilan korak, ne nužno kraj migracijskog procesa. Širi i složeniji

pristup povratku proširuje mogućnost njegova istraživanja, uvažavajući pritom suvremene migracijske trendove. Povratak možemo definirati kao migracijski proces u kojem se osobe, nakon određenog vremena provedenog izvan matične domovine, ponovno u nju vraćaju. U praksi povratak ne mora nužno biti trajan čin, već može imati oblik stalnog kretanja između dviju država (Čapo 2014, 288). Neovisno o njegovoj formi, stvaranje i donošenje odluke o povratku dugotrajan je i složen proces u kojem migranti pragmatično odmjeravaju prilike i mogućnosti što im se nude u obje zemlje (Čapo Žmegač 2010, 24).

2. Međunarodne teorije o povratnim migracijama

Povratnim migracijama bavi se nekoliko migracijskih teorija koje s različitih polazišta i analitičkih razina doprinose njihovom boljem teorijskom poznavanju. Već su desetljećima predmetom znanstvenih istraživanja, a naše znanje o njima još je uvijek nedostavno, kako zbog nedostatka pouzdanih kvantitativnih podataka, tako i njihove kompleksne i heterogene prirode koja otežava statistička praćenja i komparacije (Cassarino 2004, 253, OECD 2008). Neovisno o pristupu, migracijske teorije međusobno se nadopunjuju i pridonose boljem razumijevanju povratnih migracija i migracijskog procesa u cjelini (Cassarino 2004, 255, Mesić 2002).

Teorije kao što su neoklasična ekonomija i nova ekonomija radne migracije (NERM), analiziraju međunarodne migracije kroz ekonomske čimbenike u okviru tržišnih zakona (Predojević-Despić 2010). Prema neoklasičnom pristupu, migranti teže integraciji i dugoročnom, ako ne i trajnom useljenu u zemlju imigracije, stoga povratak može biti samo rezultat neuspješnog migracijskog iskustva (De Haas i dr. 2015). Sa suprotnog stajališta polazi teorija NERM-a koja povratak smatra prirodnim ishodom uspješne migracije tijekom koje je migrant ostvario svoje ciljeve zbog kojih je u prvom redu i odlučio migrirati (De Haas i dr. 2015). Strukturalna perspektiva povratnih migracija nadilazi polarizacijsku paradigmu dviju prethodnih teorija te uvodi nove čimbenike potrebne za bolje razumijevanje fenomena povratka – gospodarske, političke i društvene okolnosti zemlje porijekla koje utječu na migrantovo povratničko iskustvo i na njegovu mogućnost da bude nositeljem razvoja i promjena (Cassarino 2004, 257–261). Ističu da je njihov utjecaj ipak ograničen jer okolnosti u zemlji porijekla ne idu u prilog modernizacijskim inicijativama povratnika koji su za vrijeme migracije izašli iz tradicijskog okvira zemlje porijekla i nisu ostali povezani s njenim društvom. Novije migracijske teorije, transnacionalizam i teorija društvenih mreža, povratak promatraju kroz kompleksniji i širi kontekst te suprotno od strukturalista ističu da migranti unatoč velikoj geografskoj udaljenosti uspostavljaju i održavaju mnogobrojne društvene odnose sa zemljom porijekla (De Haas 2008). Također, za razliku od ostalih teorija, povratak percipiraju reverzibilnom radnjom, a ne konačnim završetkom migracijskog ciklusa, iako

teorija društvenih mreža dozvoljava perspektivu trajnog povratka. Smatraju da društvene i ekonomske veze koje migranti održavaju između zemlje porijekla i zemlje primitka imaju velik utjecaj na odluku i pripremu njihova procesa povratka.

2.1 Transnacionalizam

Transnacionalizam svojim teorijskim i analitičkim pristupom pokušava odgovoriti na suvremene migracijske trendove – pojačano migracijsko kretanje migranata i njihovo snažno povezivanje s domovinom (Glick Schiller i dr. 1995, Vertovec 1999). Migranti redovitom razmjenom dobara, usluga i informacija te fizičkim kontaktima stvaraju i održavaju stalne veze i odnose s društvom zemlje porijekla (Guarnizo & Smith 1998, Portes i dr. 1999). Takvom društvenom interakcijom stvara se jedinstveni transnacionalni društveni prostor/polje koji nadilazi granice nacionalnih država i povezuje migrantovo društvo porijekla i društvo primitka (Glick Schiller i dr. 1999, 26). Transnacionalnim povezivanjem razvijaju se vrlo snažne prekogranične političke, gospodarske i društvene mreže u kojima je prisutan osjećaj zajedništva i solidarnosti zbog srodstva ili zajedničkog nacionalnog ili etničkog porijekla (Faist 2008, 5–6).

Pod utjecajem transnacionalnih aktivnosti migranti razvijaju složene i fluidne identitete što im omogućuje istovremenu povezanost i prilagodbu na oba društva (Glick Schiller i dr. 1999, 36). Njihov identitet te subjektivni utisci o domovini utječu na odluku o povratku, dok im transnacionalna mobilnost omogućuje bolju pripremu i organiziranje povratka (Cassarino 2004, 262). Ideja o povratku znatno strukturira život migranata u iseljeništvu, stoga odluka o tom koraku nije nagla i nepromišljena već vrlo složena (Čapo Žmegač 2010, 24). Migranti ciljano pripremaju svoj povratak i reintegraciju redovitim posjetima i drugim oblicima povezivanja s domovinom pa mobilnost postaje integralni dio njihova života (Čapo & Jurčević 2014, 24). Povratak će realizirati ukoliko su stekli dovoljno resursa te povoljno ocijenili prilike u domovini (Cassarino 2004, 264).

Velika zasluga transnacionalne teorije je pristup migracijama kao kompleksnom i trajnom procesu s preseljenjem i povratkom kao fazom, a ne jednosmjernim i konačnim migracijskim činom (Colic-Peisker 2006, 211). Teorija nadilazi analitički okvir istraživanja trajnih, fizičkih povrataka proširivši koncept kroz istraživanje priprema za njegovu realizaciju (Čapo & Jurčević 2014, 29). Nedostatak koji kritičari ističu je nemogućnost dublje analize motivacije za povratkom te ne smatraju uvjerljivim da povezanost s vlastitom migrantskom zajednicom u zemlji domaćina može povratnicima olakšati reintegraciju i prilagodbu društvu zemlje porijekla (Cassarino 2004, 265).

2.2 Teorija društvenih mreža

Za razliku od transnacionalne teorije, ova teorija osnovu za povezivanje u društvene mreže vidi u zajedničkim interesima i postignutim migracijskim iskustvima (Cassarino 2004, 265). Zajednički interes presudan je faktor koji potiče formiranje društvenih mreža i razmjenu uzajamno vrijednih materijalnih i nematerijalnih resursa (Kuschminder 2013, 25, Faist 2000). Migranti, nemigranti i bivši migranti međusobno se povezuju u prekogranične društvene mreže na temelju rodbinskih, prijateljskih ili lokalnih veza (Massey i dr. 1993, 448).

Povezanost s nekim tko je u emigraciji ili ima migrantsko iskustvo znatno povećava vjerojatnost uključivanja u međunarodne radne tokove (Mesić 2002, 352, Massey i dr. 1993, 448–449). Isto tako, održavanje prekograničnih interesnih mreža osigurava i podržava povratak migranata jer pripadnost mreži povećava dostupnost sredstava i informacija potrebnih za njegovu realizaciju. Na odluku o povratku utječu okolnosti i mogućnosti u zemlji porijekla te količina vlastitih resursa i resursa koji proizlaze iz mreža zajedničkih interesa. Povratnici nastavljaju održavati veze s mjestom i društvom zemlje rada, što može pružiti poticaj i podršku različitim oblicima investiranja te omogućiti daljnji pristup potrebnim resursima (Cassarino 2004, 265, Kuschminder 2013, 30). Financijski i ljudski kapital – vještine, znanje, iskustvo, poznanstva i vrijednosti stečene u inozemstvu – povratnik može uložiti u produktivan posao/projekt kako bi osigurao i ostvario što uspješniji povratak i reintegraciju (Cassarino 2004, 269).

Teorija društvenih mreža ponudila je širi analitički okvir te omogućila dublji istraživački uvid u njihovu kompleksnost. Ipak, kritika ističe da prijašnja migracijska iskustva i sama pripadnost mreži ne objašnjavaju u potpunosti inicijativu povratka te ne osiguravaju njegovu uspješnost i reintegraciju (Cassarino 2004, 266). Analiza mora obuhvatiti i društveni kapital koji utječe na odluku o povratku te pridonosi njegovoj uspješnoj implementaciji i društvenoj reintegraciji pojedinca. Sastoji se od različitih resursa ugrađenih i dostupnih putem društvenih veza ili mreža (Kuschminder 2013, 25), a u zemlji porijekla od resursa koje pruža povratnikova uža i šira obitelj. Na tome tragu i nova ekonomska teorija migracije (Stark & Bloom 1985, Stark 2003) ukazuje da se odluke o migraciji vežu uz kućanstva, a ne uz pojedinca. To se novo otkriće podudara s promatranjem migracijskog procesa koji karakterizira vidljive obiteljske obrasce, što su zaključili i ekonomisti (Mincer 1978) i demografi (Castro & Rogers 1983).

2.3 Konceptualni pristup povratku prema Cassarinu

U okviru teorije društvene mreže razvijen je novi konceptualni pristup povratku koji omogućuje dublju analizu i bolje razumijevanje povratnih migracija.

Cassarino (2004, 270–276) ističe da promjene u međunarodnim migracijskim tokovima, kao što su povećana diversifikacija migrantskih kategorija, liberalizacija tržišta mnogih emigracijskih zemalja, povećana transgranična pokretljivost te bolji protok informacija uz jačanje prekograničnih veza, upućuju na potrebu za širim pristupom koji bi produbio naše znanje o povratnom fenomenu. Povratnici danas čine vrlo heterogenu skupinu ljudi, s obzirom na različita migracijska iskustva, trajanje boravka, pravni status u inozemstvu, povratnu motivaciju i mobilizaciju resursa, stoga Cassarino (2004) pripisuje različitim tipovima migranata i različiti proces povratka i reintegracije te mogući utjecaj i razvojni potencijal na zemlju porijekla.

Ističe da preduvjet za uspješan povratak i pozitivan utjecaj na domovinu ovisi o njegovoj pripremi za koju su neophodni resursi, vrijeme i spremnost migranata na taj korak. Naime, ukoliko je povratnik spreman i želi se vratiti, ostvarit će se bolja priprema nego u slučaju prisilnog povratka. S obzirom na mobilizaciju resursa i stupanj pripremljenosti, migranti mogu ostvariti različiti povratak i reintegraciju. Mobilizacija resursa obuhvaća materijalne i nematerijalne resurse prikupljene za vrijeme migracije i resurse stečene prije migriranja (društveni kapital), a koji su odraz migracijskih iskustava i migrantove društvene pozadine. Pripremljenost migranata ne ovisi isključivo o želji i namjeri, već i o stvarnoj i aktualnoj spremnosti na povratak u smislu prikupljenih potrebnih resursa i povoljno percipiranih okolnosti u zemlji porijekla. Tek kada se povratak realizira u trenutku u kojem je migrant i stvarno za taj povratak spreman, dogodit će se pozitivan razvoj za domovinu.

Takav analitički pristup uzima u obzir činjenicu da migranti u svako doba mogu objaviti svoju namjeru glede povratka, ali im možda u danom času i s obzirom na okolnosti u zemlji porijekla ili zemlji prihvata neće biti moguće mobilizirati odgovarajuće resurse potrebne za dobru pripremu. Ovo objašnjava neuspjehe u procesu reintegracije čak i u slučajevima kada je do povratka došlo dobrovoljno. S druge strane pristup nudi mogućnost uvođenja prisilne migracije u analizu: osobe koje nemaju namjeru vratiti se kući i sve svoje snage koriste za daljnji boravak u zemlji prihvata neće nikada ni postići odgovarajući nivo za pripremu povratka te tako predstavljaju vrlo mali inovacijski potencijal za domovinu.

U odnosu na vezu između povratne migracije i razvoja u zemlji porijekla, Cassarino (2004) vidi razlike u načinu mobilizacije resursa i stupnju pripremljenosti. Ukazuje da stupanj pripremljenosti ne ovisi samo o vlastitim iskustvima stečenim u migraciji, već i o percipiranju institucijskih, političkih i gospodarskih kretanja u zemlji porijekla. Biti pripremljen ne ovisi samo o uvjetima u zemlji prihvata, već i o uvjetima koji vladaju u zemlji porijekla, pa tako i uspjeh ili neuspjeh reintegracije. Teza koja je u tom smislu postavljena glasi: čim je viši nivo pripremljenosti, koja opet ovisi o voljnosti i spremnosti, to će i pozitivni učinci za zemlju porijekla biti vjerojatniji.

3. Metodologija

Značajan dio hrvatskih radnih migranata dugo priželjkivani povratak u domovinu ostvario je tek u razdoblju svog umirovljenja (Novinščak 2012, 9). Ipak, dio se migranata vratio u ranijoj životnoj fazi, kada je bio radno aktivan i spreman na izazove reintegracije. Upravo su takvi povratnici u fokusu ovoga rada čija će migracijska i povratnička iskustva poslužiti za prikaz i analizu teorije društvene mreže i Cassarinova revidiranog pristupa povratnim migracijama. Rad obuhvaća ukupno petero iseljenica/povratnica koje su emigrirale u razvijenije europske države – Njemačku, Švicarsku te Italiju – tradicionalne destinacije hrvatskih migranata u drugoj polovini 20. stoljeća. Sve naše ispitanice su iz različitih regija i županija Republike Hrvatske. Od ukupno pet, dvije imaju sveučilišnu razinu obrazovanja, a ostale tri ispitanice završile su srednjoškolsko obrazovanje. Njihova dob je između 30 i 60 godina. Sve su ispitanice odabrane temeljem preporuke poznanstva i za svih pet ispitanica povratna migracija nije bila jedino iskustvo u migracijskom procesu. Migraciju su realizirale u različitim vremenskim i povijesnim okvirima, od razdoblja 1960-ih kada počinju veliki valovi radnih migracija do početka 1990-ih godina kada iseljavanje uzrokuju ratna zbivanja u Republici Hrvatskoj. Sa svakom ispitanicom proveden je individualni nestrukturirani ili polustrukturirani detaljni intervju tijekom 2014. i 2015. godine kojim su zabilježena njihova migrantska i povratnička iskustva. Intervjui tog tipa koriste se u društvenim istraživanjima ili migracijskim studijama (Milharčić Hladnik 2007, Pajnik & Bajt 2009). Istraživanje se bazira i na metodi usmene povijesti (tzv. *oral history*) kroz snimljene intervjuue između ispitanica s osobnim migracijskim iskustvom i istraživača kao bilježitelja osobne migracijske priče s događajima i doživljajima (Russell 1999). Osobno migracijsko iskustvo je ujedno i izvor učenja o migracijskom procesu kroz autobiografske momente života naših ispitanica, no iako je to primarni izvor informacija, ne znači i ne treba biti i konačni, testirani i objektivni izvor. To je osobno iskustvo koje kroz priču daju naše ispitanice, stoga je, kao takvu, možemo smatrati i subjektivnom. Komunikacija je s ispitanicama provedena u ugodnoj atmosferi, uz maksimalnu privatnost i obostrano povjerenje. Dovoljno je vremena odvojeno za svaku ponaosob kako bi svaka ispitanica prilikom intervjuja imala mogućnost razmisliti o postavljenim pitanjima i zatim na njih i odgovoriti.

Ispitanice su tijekom migracijskog procesa, istovremeno kroz individualnu, obiteljsku, i društvenu razinu, bile uključene u proces vanjske migracije po uzoru na teoriju društvenih mreža. Aktivno su sudjelovale i koristile zajedničke prekogranične mreže interesa kako bi pripremile optimalne uvjete za svoj povratak. U radu će se na navedenim primjerima prikazati kako pripremljenost za povratak ne ovisi samo o namjeri i želji za povratkom u zemlju porijekla, već i o stvarnoj i aktualnoj spremnosti pojedinca. Također, na stupanj njegove pripremljenosti osim vlastitih migracijskih iskustava utječe i percipiranje po-

litičkih, gospodarskih i društvenih kretanja u zemlji porijekla. Pozitivan razvoj za domovinu dogodit će se tek kada se povratak realizira u trenutku koji je optimalan za povratak pojedinca.

Rad polazi od hipoteze da priprema migranata na povratak uvjetuje njegovu uspješnu realizaciju i reintegraciju u domovinu. Prema Cassarinu (2004) dva su glavna preduvjeta za takav scenarij – pripremljenost povratka i mobilizacija resursa – prema kojima su prikazani povratnički slučajevi. Metodom usmenog kazivanja iseljenica/povratnica (tzv. *oral history* metodom) potvrđuje se teza kako visoki stupanj pripravnosti uvjetuje optimalan povratak.

4. Životne priče i migrantsko iskustvo hrvatskih povratnica

Sve ispitane povratnice iselile su iz Hrvatske u različitim fazama radne migracije tijekom druge polovine 20. stoljeća: u razdoblju 1960-ih godina kada se iseljavanje legalizira i radne migracije omasovljuju, u razdoblju izbijanja ekonomske krize i zaustavljanja organiziranog regrutiranja u prvoj polovini 1970-ih, u razdoblju 1980-ih kada se smanjuju izlazni migracijski tokovi te početkom Domovinskog rata kada radne migracije zamjenjuje izbjeglištvo. Razlozi emigriranja prvenstveno su ekonomske prirode, od siromaštva, nezaposlenosti ili povremenog zaposlenja, želje za višom zaradom i poboljšanjem životnog standarda do stjecanja kapitala za pokretanje vlastitog posla. Razlozi se djelom isprepliću s osobnom motivacijom kao što je znatijelja i spajanje obitelji ili zbog sigurnosnih razloga usred izbijanja Domovinskog rata. Migrantice su iselile u različitim društvenim aranžmanima, od zajedničkog obiteljskog emigriranja, pridruživanja suprugu na radu u inozemstvu i naknadnog okupljanja obitelji, do samostalne emigracije. Za vrijeme dugogodišnjeg života i rada u inozemstvu pomno su planirale povratak u domovinu. Ostvarile su ga u razdoblju nakon završetka Domovinskog rata tijekom druge polovine 1990-ih i početkom 2000-ih te nakon ulaska Republike Hrvatske u EU 2013. godine. Vratile su se u različitim životnim fazama, većinom u radno aktivnoj dobi, ali i u kasnijim životnim razdobljima, samostalno ili sa svojom obitelji. Povratak je motivirala obitelj u zemlji porijekla, želja za investiranjem i realizacijom poduzetničke ideje, njihov identitet te privrženost životu i društvu u domovini. Stečeni kapital investirale su u biznis, posao kojim se nakon povratka bave (pružanje usluga odgoja i obrazovanja, turizam, ugostiteljstvo, poljodjelstvo).

5. Pripremljenost povratka

Većina migranata iz zemlje porijekla odlazi s predodžbom o povratku, ali unatoč želji i namjeri znatan dio njih trajno ostaje u inozemstvu (Carling i dr. 2015, 3). Takav ishod vrijedi za mnoge hrvatske radne migrante druge polovine 20.

stoljeća, spomenute u uvodnom djelu rada, uvjerenе da će tijekom kratkotrajne radne migracije u razvijenijim europskim zemljama ostvariti svoje ciljeve i vratiti se kući. Protokom vremena migranti su nastavili ustrajati u namjeri povratka, istovremeno odgađajući njegovu realizaciju (Čapo & Jurčević 2014, 23). Takav razvoj situacije za većinu je rezultirao trajnim ostankom u inozemstvu ili povratkom u razdoblju umirovljenja, dok se ostatak migranata uspio vratiti ranije, u radno aktivnoj dobi. Takvoj skupini migranata pripadaju naše ispitanice koje su u različitim životnim fazama (od 30-ih godina do razdoblja starije životne dobi) uspjele realizirati svoj povratak. Kao većina migranata, ostale su u inozemstvu duže nego što su prilikom migriranja ili u početnom razdoblju migracije predviđale. Teški životni uvjeti (život na otoku) ili nepovoljne okolnosti u domovini (Domovinski rat) neke od njih su primorali na dugotrajniju migraciju.

Ispitanica 2: “Nikada, pa čak ni u samom početku, nisam razmišljala ostati zauvijek u Italiji, već samo da si zaradim dovoljno novaca pa da se vratim i uložim u svoj posao.”

Ispitanica 4: “Što se tiče našeg ostanka u Švicarskoj, kad smo odlazili planirali smo tamo biti deset godina, a kasnije smo ostali skoro dvadeset godina. Planirali smo samo zaraditi novac i nakon nekog vremena se vratiti kući.”

Nostalgija i želja za povratkom kontinuirano su bile prisutne u mislima migranatica, a o njihovoj snazi najbolje nam svjedoči ispitanica koja je kao djevojčica zajedno s obitelji emigrirala u vrijeme Domovinskog rata.

Ispitanica 5: “/.../ nikada se u Njemačkoj nisam osjećala kao kod kuće. Ne mogu reći da mi je tamo bilo što nedostajalo, mislim u materijalnom smislu, završila sam fakultet, plivala za jedan sportski klub, putovala Europom, no ipak sam se najviše veselila ljetu i dolasku u Hrvatsku. Znala sam, predosjećala da ću se kad-tad vratiti /.../”

Želja i namjera povratka naših ispitanica očitovala se kroz različite oblike transnacionalnih aktivnosti i održavanja višestrukih veza i odnosa sa zemljom porijekla. Kroz svakodnevne životne aktivnosti migrantice su razvijale i njegovale snažne veze sa svojom obitelji, rodbinom i prijateljima u domovini. Povezanost se održavala redovitim fizičkim kontaktima, usmenom komunikacijom, novčanom i materijalnom razmjenom/darivanjem, razmjenom ideja i informacija, ali i emocionalnom brigom za članove svoje obitelji. Jernej (2010, 62) ističe da osnovu transnacionalnih praksi migranata čini upravo obiteljska i rodbinska povezanost i da snažne obiteljske veze uvelike potiču migrante na transnacionalne aktivnosti. Shodno tome, često su ključan razlog njihovoj želji i namjeri povratka.

Ispitanica 3: “Sve smo Božiće i Nove godine provodili u Hrvatskoj, ponekad i Uskrs i ljetne školske praznike, a kada smo se vratili u Njemačku bili smo žalosni i gledali na kalendar kada ćemo ponovno kući gdje su nam bili najmiliji i svi prijatelji.”

Ideja i namjera povratka u zemlju porijekla mogu znatno strukturirati život migranata (Klimt 1989 prema Čapo & Jurčević 2014, 23). Birt Katić (2015, 56) ističe da radna migracija, osim individualnog prosperiteta, može znatno pridonijeti blagostanju obitelji, ali i utjecati na njezinu strukturu i oblik te na odnose među njenim članovima. Namjera i planiranje povratka na mnoge su načine obilježili obiteljski život migranata (Čapo Žmegač 2005). Djeca migrantskih obitelji okupljenih u inozemstvu promišljeno su bila uključena u povratničke planove svojih roditelja i njihove transnacionalne aktivnosti te na razne načine pripremana na povratak u domovinu – upisom u dopunske hrvatske škole u inozemstvu, kako bi boljim poznavanjem materinskog jezika bila olakšana njihova prilagodba zemlji porijekla, čestim posjećivanjem i održavanjem veza s obitelji i rodbinom i sličnim radnjama.

Ispitanica 4: “Često smo putovali doma tako da su djeca imala kontakte s Hrvatskom, mi smo to baš i htjeli, nastojali poticati tako da im ne bude teško kad se budemo vratili doma. U Švicarskoj su odlazili u hrvatsku školu, paralelno s obaveznom /.../”

Zanimljiv primjer o mogućem utjecaju roditelja i njihovih povratnih planova na budućnost njihove djece vidimo u slučaju migrantice čije je dijete u svrhu pripreme za povratak i budući obiteljski biznis – otvaranje privatnog vrtića – završilo u Njemačkoj studij za odgojitelja.

Ispitanica 3: “/.../ planirale (smo) obje raditi u vlastitom vrtiću /.../ Kćer se isto željela vratiti u Hrvatsku, nije baš bila vična sklapanju prijateljstava s Nijemcima, imala je svega par prijateljica tamo, a u Hrvatskoj je imala puno prijatelja s kojima se uvijek družila i dopisivala kada smo bili na praznicima i jako joj se sviđala Hrvatska. Nije nam radila probleme oko povratka /.../”

S druge strane, jedna od čestih posljedica planiranog povratka bila je fizička odvojenost članova obitelji (Čapo Žmegač 2005, 2007). Dio migranata svoj je obiteljski život organizirao transnacionalno, na dvije lokacije smještene u dvije države što je intenziviralo njihovu transnacionalnu mobilnost. Za vrijeme rada u inozemstvu, brigu o djeci često su preuzimali roditelji u zemlji porijekla što se u danom trenutku migrantima činilo kao praktičnije i prikladnije obiteljsko rješenje. Osim pozitivnih učinaka migracije, kao što je poboljšanje ekonomskog stanja obitelji, migracija je mogla prouzročiti i neke negativne pojave kao, na primjer, odvojenost i otuđenje roditelja i djece (Birt Katić 2015, 49).

Ispitanica 2: “/.../ sina su čuvali i odgajali i jedni i drugi roditelji u Hrvatskoj /.../ Zbog djeteta smo svaki vikend dolazili doma jer je tako bilo jednostavnije i bolje za dijete, budući smo suprug i ja radili po cijele dane /.../ Kćer smo isto ostavili na čuvanje bakama i djedovima. Danas mi je jako žao zbog toga jer sam propustila važne momente u njihovom odrastanju, a i djeca su mi kad su odrasla znala to staviti pod nos.”

Transnacionalno organiziran obiteljski život migranata jednim dijelom objašnjava postojanje snažnih veza i odnosa sa zemljom porijekla (Čapo Žmegač 2007, 35), ali se ujedno može sagledati kao posljedica njihove želje i namjere povratka te sastavni dio povratne strategije. Migranti se kroz redovite fizičke kontakte i usmenu komunikaciju s društvom zemlje porijekla pripremaju na povratak i reintegraciju, a njihova im transnacionalna interakcija omogućuje bolju pripremu, organizaciju, a time i realizaciju povratka.

Prema Cassarinu (2004, 271) povratak je potrebno promatrati u širem kontekstu, ne isključivo kao odraz migrantove volje, nego kao dokaz njegove spremnosti na realizaciju istog, uvjetovane dovoljno prikupljenim materijalnim i nematerijalnim resursima te povoljnim okolnostima i stanjem u zemlji porijekla. U tom kontekstu promatrana su migrantska iskustva naših povratnica koje unatoč želji i namjeri nisu bile u mogućnosti ostvariti povratak kako su prvotno planirale. Bilo je potrebno znatno više vremena da dosegnu potrebnu razinu spremnosti.

Novac stečen intenzivnim radom u inozemstvu migrantice su štedjele kako bi sebi i svojoj obitelji osigurale kvalitetniju budućnost, po mogućnosti u domovini. Povratak je u mnogome ovisio o materijalnoj sigurnosti i stjecanju dovoljne količine financijskih sredstava za njegovu uspješnu realizaciju te investiranje i pokretanje biznisa kojim su se migrantice nakon povratka željele baviti. Dok je dio migrantica postepeno krenuo s ulaganjima za vrijeme migracije, većina je štedjela i stala ulagati netom prije ili nakon povratka, u skladu s planovima o njegovoj realizaciji. Financijska i materijalna ulaganja migrantica poticala su transnacionalnu interakciju i povezanost sa zemljom porijekla te reflektirale namjeru povratka i njegovo pomno planiranje. Spremnost migrantica na povratak također je bila pod znatnim utjecajem obiteljskih i životnih prilika (npr. školovanja djece, razvoda i slično).

Ispitanica 4: “/.../ ostali smo duže najviše radi djece jer nam je tako onda odgovaralo zbog njihova školovanja. To nam je bila neka prekretnica. S jedne strane nam je žao što smo ostali tolike godine u inozemstvu jer smo ostali duže nego što smo planirali, s druge nije jer smo ostali radi djece jer nam je tako tada odgovaralo.”

Migrantsko/povratnička iskustva naših povratnica pokazuju da spremnost na povratak ne ovisi isključivo o količini prikupljenih resursa, nego i percipiranju okolnosti u zemlji primitka i porijekla. Migrantice su konstantno procjenjivale prilike i mogućnosti u obje zemlje. Povoljna politička, gospodarska i društvena situacija u zemlji boravka, dobro plaćen posao, život u uređenom društvenom sistemu otežavali su donošenje odluke o povratku i odugovlačili s njegovom realizacijom.

Ispitanica 4: “Bili smo zadovoljni Švicarcima kao poslodavcima, bili su prema nama jako poštene ljudi, kako smo se s njima dogovorili tako je i bilo, nije bilo nekih

nesporazuma, /.../ bili smo zadovoljni /.../ Ugodno smo se osjećali i uklopili se jesmo, živjeli smo u suživotu s ljudima i nismo imali nikakvih problema /.../ Vani ako ste sposobni, ako ste dobar radnik, ako se pokažete, ljudi vas dobro prihvaćaju i to cijene, nije bitno koje si nacionalnosti nego kakva si osoba, tu (u Hrvatskoj) je bitno tko si.”

Ispitanica 5: “Roditelji nisu bili najsretniji odlukom, oni su mišljenja da sam trebala ostati u uređenom sustavu i društvu, ali mene je nešto vuklo, stvarala mi se toplina u duši pri pomisli da bih mogla doći u Hrvatsku /.../ U Njemačkoj sam ostavila pristojno plaćeni posao, nije bio na neodređeno, no ako ste školovani i dobro govorite njemački jezik u Njemačkoj nije teško dobiti posao i ljudi često sele iz grada u grad i cirkuliraju zbog posla /.../”

Održavanje veza i redovita komunikacija s društvom zemlje porijekla pružali su migranticama potrebne informacije i uvid u političko, gospodarsko i društveno stanje u Hrvatskoj. Saznanje o nepovoljnim okolnostima i skromnim mogućnostima izazivalo je neizvjesnost glede pronalaska posla i kvalitete života u domovini te je jednim dijelom potaknulo njihove poduzetničke ideje i ambicije.

Ispitanica 2: “Imala sam veliku želju što prije pokrenuti svoj posao u Hrvatskoj, biti stalno s djecom, a još nismo imali dosta novaca za to, a u Hrvatskoj još uvijek nije bilo lako dobiti posao za stalno s dobrom plaćom.”

Ispitanica 3: “Vrlo smo brzo odlučili da smo u Njemačkoj ipak samo privremeno da zaradimo nešto novaca i onda se vraćamo doma /.../ Ono što nas je stalno mučilo je bila briga i misao što ćemo raditi doma kad se vratimo i hoće li biti posla. Kako je u našoj ulici bilo mnogo djece migranata /.../ pa sam im ja ponekad uskakala u pomoć za pripaziti djecu i tako malo po malo pomislila sam zašto ja ne bih imala kad se vratimo u Hrvatsku privatni vrtić jer sam znala koliko je teško dobiti mjesto u vrtiću doma, a djecu stvarno jako volim.”

Negativna okolnost koja je odgodila planirani povratak migrantica bio je Domovinski rat. Vratile su se tijekom druge polovine 1990-ih i početkom 2000-ih kada su procijenile da je političko, gospodarsko i društveno stanje u Hrvatskoj povoljno za povratak i investiranje. Okolnosti u domovini pozitivno su ocijenjene i ulaskom Republike Hrvatske u Europsku Uniju 2013. godine.

Ispitanica 3: “U Hrvatsku smo se vratili 1996. godine kada je završio rat, tada smo procijenili da je dobro vrijeme za povratak i ulaganje, s obzirom na tadašnje stanje u Hrvatskoj i na informacije koje smo cijelo vrijeme dobivali od roditelja, rodbine i prijatelja.”

Ispitanica 5: “/.../ sve je više nas koji razmišljamo o povratku, pa tako sam se i ja odlučila vratiti kući, budući je Hrvatska sada dio EU te ovdje živjeti i pokrenuti posao i raditi /.../ Prvi razlog odluke o povratku bilo je ulazak Hrvatske u EU, a drugi taj što sam se razvela od supruga Nijemca i što sam podjelom imovine dobila određenu svotu eura koju sam željela investirati u nešto /.../, ali sam znala da ću sigurno investirati u domovinu i ako to učinim, tada ću se i sigurno vratiti.”

Nakon dugih godina, štoviše desetljeća provedenih u inozemstvu, u danom trenutku okolnosti u domovini ocijenjene su dovoljno pozitivnima za ostvarenje povratka. Unatoč povoljnijim prilikama u zemlji boravka, migrantice su bile spremne riskirati svojim povratkom i pokušati živjeti u domovini. Djelomično su krenule u poduzetništvo kako bi sebi osigurale posao i egzistenciju nakon povratka. S druge strane, upravo su političke, gospodarske i društvene promjene u samostalnoj Hrvatskoj, u razdoblju nakon rata, predstavljale izazov i priliku migranticama da ostvare svoje (dugogodišnje) poduzetničke aspiracije. Priprema povratka naših migrantica trajala je duže od očekivanog, trebalo je više vremena da se prikupe potrebni resursi, da se posloži situacija na individualnoj i obiteljskoj razini te povoljno percipiraju okolnosti u domovini. Migrantice su povratak realizirale u različitim životnim fazama, od svojih 30-ih godina do razdoblja starije životne dobi. Većina je spremnost na povratak postigla u svojoj radno aktivnoj fazi života nakon prosječno dvadeset i više godina boravka u inozemstvu. Prema Cassarinu (2004) za postizanje visoke razine pripremljenosti prosječna dužina boravka trebala bi biti optimalna, ni preduga ni prekratka, prosječno od četiri do petnaest godina. Naši povratnički slučajevi nakon duže emigracije ostvarili su uspješnu reintegraciju i svojim ulaganjem pozitivno utjecali na razvoj zemlje porijekla te u različitim životnim fazama ostvarili za njih optimalan povratak.

6. Mobilizacija resursa

S obzirom da za pripremu povratka treba raspolagati resursima u obje zemlje, migrantice su tijekom migracijskog procesa prikupljale i održavale sve dostupne im resurse kako bi ih u pravom trenutku mogle upotrijebiti. Kad su prilike u zemlji porijekla postale povoljne, a migrantice spremne za povratak, mobilizirale su sve stečene i dostupne resurse u obje zemlje, od realnih resursa (financijska i materijalna sredstva), resursa u kvalifikaciji (obrazovanje, stečene vještine, iskustva) te društvenog kapitala (poznanstva, veze, mreže). U predradnjama pomoć je pružila obitelj, rodbina i prijatelji s kojima su migrantice bile povezane putem društvenih mreža baziranih na obiteljskim, emotivnim, poslovnim, kulturnim i drugim vrstama veza.

Radom u inozemstvu migrantice su stjecale i štedjele financijska sredstva neophodna za realizaciju povratka. Tijekom migracije ili neposredno prije i nakon povratka stečeni kapital uložile su u rodni kraj, investiravši u kupnju/obnovu/izgradnju kuće, poslovnog prostora, imanja te su pokrenule realizaciju poduzetničke ideju. Ekonomski kapital važan je faktor u realizaciji uspješnog povratka jer omogućava egzistenciju u domovini, olakšava reintegraciju te omogućuje investiranje i pokretanje biznisa. Na taj način migranti sebi osiguravaju posao i daljnju egzistenciju, a često i svojoj užoj obitelji što njihovu poduzetničku inicijativu nerijetko može pretvoriti u obiteljski biznis.

Ispitanica 4: “Za vrijeme kad smo živjeli u Švicarskoj sav smo novac ulagali ovdje, doma. Paralelno smo ovdje gradili kuću i ugostiteljski objekt jer kad smo tamo radili planirali smo ovdje u Hrvatskoj otvoriti ugostiteljski objekt.”

Tijekom rada u inozemstvu migrantice su postepeno napredovale od nisko-kvalificiranih i slabije plaćenih poslova prema zahtjevnijim s većom plaćom i boljim uvjetima rada. Poznavanje jezika zemlje primitka migrantice su navele kao važan preduvjet za pronalazak boljeg posla. Brezigar (2012, 156) u svom istraživanju prisutnosti predrasuda i diskriminacije prema migrantima u Sloveniji ističe da jezik može biti izazov i prepreka migrantima kod zapošljavanja i integracije u društvo zemlje primitka. Migrantice su jezik učile samostalno, na poslu i kroz školovanje vlastite djece. Njegovim savladavanjem olakšano im je stjecanje znanja, vještina, sklapanje poznanstava te stvaranje i širenje društvenih mreža. Osim bolje konkurentnosti na tržištu rada, jezik im je omogućio kvalitetniju komunikaciju s domicilnim stanovništvom i bolju integraciju u društvo zemlje primitka. Preko vlastite djece i ulaganjem u njihovo obrazovanje migrantice su se vrlo dobro putem jezične dimenzije integrirale u strano društvo te su jezičnom integracijom sebi olakšale život u zemlji primitka na poslovnom i društvenom području.

Ispitanica 1: “/.../ počela sam ponovno raditi kada su djeca krenula u školu i vrtić i tada sam znala već njemački jezik, a posao sam dobila prvo u jednom restoranu gdje sam kratko radila, a onda u jednoj tvornici, pa u veletrgovini, bilo je sve lakše za mene zbog jezika /.../ pa sam se počela družiti s Nijemcima na dječjim rođendanima, ponekad nakon škole, u parku smo znale se družiti zbog djece, ponekad i u susjedstvu /.../ bilo je bolje druženje kada sam naučila njemački jezik i veliko olakšanje, poraslo mi je samopouzdanje /.../”

Ulaganjem u obrazovanje radi proširenja kvalifikacijskih resursa može se postići bolja priprema i uspješnija realizacija povratka u zemlju porijekla što vidimo u slučaju migrantice kojoj je diploma omogućila otvaranje privatnog vrtića i ulazak u poduzetništvo. Ostale oblike kulturnog kapitala – znanje, vještine te radno iskustvo stečeno u inozemstvu – migrantice su iskoristile za realizaciju poduzetničke ideje, a time i ostvarenje uspješnog povratka i reintegracije u domovinu. Prilagodba društvu zemlje primitka zahtijevala je svojevrsnu kulturnu promjenu u sklopu koje su migrantice prihvatile pozitivne vrijednosti, stavove i radne navike društva zemlje primitka te ih danas primjenjuju u svom poslovanju i osobnom životu.

Ispitanica 4: “Odlazak u inozemstvo nam je bilo jedno jako dobro i vrijedno životno iskustvo, jako nam je puno pomoglo to što smo tamo naučili u Švicarskoj /.../ Željeli smo i naučena iskustva prenijeti ovamo, kući /.../ iskustva su nam dobro došla i sve što smo naučili i odnos s ljudima. To nam je čini mi se dosta pomoglo u našem poslu u ugostiteljstvu.”

Pored financijskog i kulturnog kapitala u analizu povratnih migracija potrebno je uključiti i društveni kapital koji proizlazi iz društvenih veza ili mreža koje migranti održavaju u obje zemlje. Migranti stvaraju i uključuju se u neformalne društvene mreže koje im daju podršku prilikom suočavanja s izazovima migracije i stresovima proizašlih iz naseljavanja i prilagodbe zemlji primitka (Birt Katić 2015, 48–49). U početnom razdoblju migracije ispitanice su u najvećoj mjeri komunicirale s migrantima s kojima su dijelila slična migracijska i poslovna iskustva. Svladavanjem jezika, društvene mreže proširene su na domicilno stanovništvo što je rezultiralo njihovom boljom integracijom u društvo zemlje primitka. Migracija predstavlja izazov za obitelj i njezine članove stoga je potrebno stvoriti nove uvjete kako bi migranti mogli nastaviti održavati i razvijati odnose s članovima svoje uže i šire obitelji u zemlji porijekla (Birt Katić 2015, 49). Takve potrebe iznjedrile su pojavu prekograničnih društvenih mreža koje migrantima omogućuju raspolaganje društvenim kapitalom, odnosno potrebnim resursima. Društveni kapital utječe na odluku o povratku te je važan segment u njegovoj pripremi i provedbi te društvenoj integraciji pojedinca u zemlju porijekla. Čine ga različiti materijalni i nematerijalni resursi koje povratniku pruža njegova obitelj, rodbina i prijatelji. Iz istih izvora migrantice su primale podršku i pomoć u planiranju i realizaciji povratka, ulaganju i pokretanju biznisa te prilagodbi zemlji porijekla.

Ispitanica 4: “Kada smo bili u inozemstvu i ovdje gradili nekretnine, roditelji su nam u tome pomagali, uskakali su po potrebi, kad je trebalo nešto riješiti, kada mi nismo mogli biti doma.”

Ispitanica 5: “Poznanik mi je odlučio pomoći oko svega kada sam ja presjeka razmišljanja i preispitivanja bi li ili ne uložila novac u apartmane, preselila se, ostavila jednu završenu priču u Njemačkoj i otvorila novu stranicu svoga života.”

Nakon povratka migrantice su nastavile održavati kontakte s društvom zemlje primitka te su ostale uključene u prekogranične društvene mreže posebice u slučajevima gdje je obitelj nastavila živjeti u inozemstvu.

Ispitanica 1: “/.../ danas kada mi dođu djeca i unuci sa svojim njemačkim prijateljima na /.../ (otok) opet se družim s Nijemcima preko svoje djece.”

Ispitanica 4: “Kad smo otišli iz Švicarske imali smo još dosta kontakata, došli su nam u posjetu, neki naši ljudi još uvijek tamo rade i odlaze i dolaze ovamo pa nam prenesu vijesti i tako. Na početku smo bili više u kontaktima, a to je s vremenom dosta izbljedio, imamo još i sada kontakte, ali slabije kontaktiramo zbog svakodnevnih obaveza i zbog posla i s vremenom čovjek se tu nađe u tome, u okružju i s ljudima i sve skupa polako izbljeđuje, s godinama.”

Migracijsko/povratnička iskustva migrantica nam potvrđuju da je donošenje odluke o povratku iznimno složeni proces u kojem je potrebno da se od ideje

do realizacije povratka stvore optimalni uvjeti na individualnoj, obiteljskoj i društvenoj razini pojedinca, a koji su ujedno ovisni i o političko-gospodarskim prilikama i mogućnostima u zemlji porijekla i zemlji primitka.

7. Zaključak

Rad kroz migracijske teorije i iseljeničko/povratnička iskustva hrvatskih migrantica obrađuje temu povratnih migracija. Povratnički primjeri svjedoče o aktivnoj ulozi žena u migracijskim procesima koje su nakon desetljeća provedenih u emigraciji ostvarile povratak u domovinu, Republiku Hrvatsku, kao povratnice/investitorice i mikro poduzetnice. Tijekom privremenog rada u inozemstvu, migrantice su njegovale ideju o povratku koja je utjecala i strukturirala njihov obiteljski i individualni život u inozemstvu. Njihova namjera povratka vidljiva je kroz uspostavljene i stalno održavane prekogranične veze i odnose sa zemljom porijekla, česte posjete lokalnom kraju, kapitalnim ulaganjima i drugim aktivnostima. Spremnost na povratak migrantice su postigle kasnije nego što su u početku predviđale. Za definitivni povratak trebali su se prikupiti potrebni resursi, uskladiti povratak s obiteljskim i individualnim životom te čekati na povoljnije okolnosti u domovini. Migrantice su znale da za pripremu povratka treba raspolagati resursima u zemlji primitka i porijekla te ih u pogodnom trenutku mobilizirati. Stečena financijska sredstva (kapital) uložile su u rodni kraj te ostvarile poduzetničku ideju osiguravši sebi (i svojoj obitelji) egzistenciju u domovini. Za realizaciju povratka i pokretanje vlastitog biznisa, posla, također su koristile znanja, vještine te iskustvo stečeno tijekom migracijskog procesa. U zemlji porijekla uža je obitelj migranticama pružala značajnu podršku i u planiranju i u realizaciji povratka, kao i šira obitelj i prijatelji koji su predradnjama pomagali u pripremi i provedbi povratka. Istovremeno, pružali su i vrijedne informacije kako bi se odabrao prikladan trenutak za povratak i investiranje u Republici Hrvatskoj.

Okolnosti u zemlji migracije migrantice su ocijenile povoljno, posebice nakon prvotne faze prilagodbe stranom društvu i svladavanju jezika. Migrantice su ostvarile pozitivno migracijsko iskustvo što je utjecalo na produžetak njihovog rada i boravka u inozemstvu. Jedan od preduvjeta za realizaciju povratka su pozitivno ocijenjene prilike i mogućnosti u zemlji porijekla. Migrantice su u određenom trenutku svog života procijenile da su okolnosti u domovini dovoljno povoljne da se vrate, stoga su mobilizacijom svih dostupnih resursa ostvarile povratak koji su pomno planirale tijekom svog života i rada u inozemstvu.

Potpuna pripremljenost na povratak uvjet je za njegovu realizaciju, uspješnu reintegraciju i pozitivan poduzetnički utjecaj na lokalnoj i nacionalnoj razini. O tome, u ovome radu, svjedoče migrantska iskustva naših povratnica koje su u optimalnom trenutku uspjele realizirati uspješan povratak u domovinu.

Literatura i izvori

- Birt Katić, D., 2015. How to Cope with Crisis – Families in Transformation. *Anthropology of East Europe Review* 33 (2), 46–60.
- Brezigar, S., 2012. Do Third Country Nationals in Slovenia Face Prejudice and Discrimination? *Dve domovini / Two Homelands* 35, 149–161.
- Carling, J., Bolognani, M., Bivand Erdal, M., Tordhol Ezzati, R., Oeppen, C., Paasche, E., Vatne Pettersen, S. & Heggli Sagmo, T., 2015. *Possibilities and Realities of Return Migration*. Peace Research Institute, Oslo.
- Cassarino, JP., 2004. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies* 6 (2), 253–279.
- Castro, L. J. & Rogers, A., 1983. Patterns of Family Migration: Two Methodological Approaches. *Environment and Planning A* 15 (2), 237–254.
- Colic-Peisker, V., 2006. Ethnic and Cosmopolitan Transnationalism: Two Cohorts of Croatian Immigrants in Australia. *Migracijske i etničke teme* 22 (3), 211–230.
- Čapo, J., 2014. Tu ne može ni 'ko živ imat' plan hoće li se vratit': promjenljive artikulacije povratka u domovinu među hrvatskim ekonomskim migrantima u Njemačkoj. U C. Hornstein Tomić, I. Hrštić, F. Majetić, I. Sabotić & M. Sopta (ur.) *Hrvatsko iseljenišvo i domovina: razvojne perspektive*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 283–289.
- Čapo Žmegač, J., 2005. Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata. U D. Živić, N. Pokos & A. Mišetić (ur.) *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 255–273.
- Čapo Žmegač, J., 2007. Spanning National Borders: Split Lives of Croatian Migrant Families. *Migracijske i etničke teme* 23 (1/2), 33–49.
- Čapo Žmegač, J., 2010. Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske. *Studia ethnologica Croatica* 22 (1), 11–38.
- Čapo, J. & Jurčević, K., 2014. Povratak kao dolazak: migracijski procesi i transnacionalni prostori. U J. Čapo, C. Hornstein Tomić & K. Jurčević (ur.) *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 15–41.
- Čizmić, I., Sopta, M. & Šakić, V., 2005. *Iseļjena Hrvatska*. Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- De Haas, H., 2008. *Migration and Development: A Theoretical Perspective*. Working Paper 9. International Migration Institute, University of Oxford, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x/full> (12. 3. 2017).
- De Haas, H., Fokkema, T. & Fassi Fihri, M., 2015. Return Migration as Failure or Success? The Determinants of Return Migration Intentions Among Moroccan Migrants in Europe. *Journal of International Migration and Integration* 16 (2), 415–429.
- Dustmann, C., Bentolila, S. & Faini, R., 1996. Return Migration: The European Experience. *Economic Policy* 11 (22), 213–250.
- Faist, T., 2000. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford University Press, Oxford.
- Faist, T., 2008. *Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture*. Institute for Intercultural and International Studies, Bremen.
- Glick Schiller, N., Basch, L. & Szanton Blanc, C., 1995. From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly* 68 (1), 48–63.
- Glick Schiller, N., Basch, L. & Szanton Blanc, C., 1999. Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. U S. Vertovec & R. Cohen (ur.) *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Edward Elgar Publishing, Northampton, 26–48.

- Guarnizo, L. E. & Smith, M. P., 1998. The Locations of Transnationalism. U. M. P. Smith & L. E. Guarnizo (ur.) *Transnationalism From Below*. Comparative Urban and Community Research 6. Transaction Publishers, New Brunswick, 3–31.
- Heršak, E., 1993. Panoptikum migracija. *Migracijske teme* 9 (3/4), 227–302.
- Jernej, M., 2010. Obiteljski transnacionalni prostor: studija slučaja. *Studia ethnologica Croatica* 22, 61–83.
- Kuschminder, K., 2013. *Female Return Migration and Reintegration Strategies in Ethiopia*. Maastricht University, Maastricht.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, J. E., 1993. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review* 19 (3), 431–466.
- Mesarić Žabčić, R. & Njegač, D., 2008. Opća obilježja vanjske migracije iz Međimurja u srednjoeuropske zemlje. *Dve domovini / Two homelands* 28, 127–150.
- Mesarić Žabčić, R., 2012. Iseljavanje iz središnje Hrvatske. U E. Dubrović (ur.) *Iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.–1914*. Muzej grada Rijeke, Rijeka, 207–213.
- Mesić, M., 1988. Evropska migracijska situacija i perspektiva. *Migracijske teme* 4 (4), 371–394.
- Mesić, M., 2002. *Međunarodne migracija: tokovi i teorije*. Societas, Zagreb.
- Milharčić Hladnik, M., 2007. Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands* 26, 31–46.
- Mincer, J., 1978. Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy* 86 (5), 749–773.
- Nejašmić, I., 2005. *Demogeografija*. Školska knjiga, Zagreb.
- Novinščak, K., 2012. Migration from Yugoslavia via Germany back to Croatia?: The Connection of Transnationalism and Return-Migration in Macro- and Micro Perspective. *Labour Migration and Transnationalism in Europe – Contemporary and Historical Perspectives*, Ravensburg, 10-11 December 2010. Kakanien revisited, <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/labourmigration/KNNovinscak1.pdf> (9. 3. 2017).
- OECD, 2008. *International Migration Outlook: SOPEMI – 2008 edition*, <http://www.oecd.org/els/mig/internationalmigrationoutlook2008.htm> (15. 3. 2017).
- Pajnik, M. & Bajt, V., 2009. Biografski narativni intervju: aplikacija na studije migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 30, 69–89.
- Peračković, K., 2006. Sociološki pristup u istraživanju procesa povratnih migracija. *Društvena istraživanja* 15 (3), 475–498.
- Popis stanovništva*, 2001. Republika Hrvatska - Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/> (15. 3. 2017).
- Portes, A., Guarnizo, L. E. & Landolt, P., 1999. The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2), 217–237.
- Predojević-Despić, J., 2010. Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva. *Stanovništvo* 1, 25–48.
- Russell, D. E., 1999. *Oral History Methodology: The Art of Interviewing*. Oral history program. University of California, Santa Barbara, <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/projects/oralhistory/199xDRussellUCSBOralHistoryWorkshop.pdf> (25. 7. 2017).
- Stark, O. & Bloom, D. E., 1985. The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review* 75 (2), 173–178.
- Stark, O., 2003. *Tales of Migration without Wage Differentials: Individual, Family and Community Contexts*. ZEF – Discussion Paper on Development Policy 73. Zentrum für Entwicklungsforschung, Bonn.
- Vertovec, S., 1999. Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2), 447–462.